

Törökországi leveleinek autográf kéziratát, a kíséző tanulmányok pedig a kézirat nyelvi köntösének bemutatásával és az irodalomtörténeti „környezet” egyik lényeges fejezetének föltárásával gazdagítják a Mikes-szakirodalmat.

DUKKON ÁGNES

Farkas Gábor Farkas: Régi könyvek, új csillagok. Budapest, 2011, Balassi Kiadó, 282 l, (Humanizmus és Reformáció, 32. kötet)

Kevesen feltételeznék, hogy egy kora újkori szupernóva a nagyon elszánt csillagásztörténeteszek szűk körén túl bárki érdeklődésére számot tarthat. Pedig az 1572-ben az égen megjelent „új csillag”, amelynek fénye egy darabig még nappal is észlelhető volt, számos tudomány- és filozófiatörténeti szakmunkának, sőt a modern világkép születésének több beszámolójának is főszereplővé vált. Hogyan tud egy felrobbanó csillag ilyen, önmagán túl mutató jelentőségre szert tenni? A válasz az 1572-es szupernóva paradigma-váltó szerepében rejlik. Világképek múlnak rajta, hogyan értelmezzük a megjelenését. Váratlanul komoly támadást, de legalábbis kihívást jelentett a középkorban uralkodó arisztotelészi-ptolemaioszi világkép számára. Ebben a világképben ugyanis változás, keletkezés és pusztulás csak a Hold alatti szférában, azaz a világ központjában található Földön, és a légkörben képzelhető el. A Holdon túli világrészek a tökéletesség tartományai, ahol csak a legtökéletesebb mozgáspálya, a körpálya képzelhető el, és ahol nem keletkeznek és pusztulnak csillagok. A tökéletesség szférájában nem lehetséges, hogy a bolygók esetleg ellipszis pályán közlekedjenek, és természetesen üstökösök sem keringhetnek köztük, azok ugyanis tökéletlenségükben légköri jelenségek kell, hogy legyenek, hasonlóan a hullócsillagokhoz, esőhöz, felhőkhöz, ködhez, szelekhez, villámláshoz. Ez a 17. században fokozatosan diszkvalifikálódott világkép, amely mára tökéletesen megalapozatlannak tűnik, igen jól működött több mint ezer éven át, azaz kielégítő modellt kínált a földi és az égi jelenségek széles körének értelmezéséhez. Megrendülése és romba dőlése fokozatos és hosszú folyamat volt, amelynek egyik leghíresebb álló-

mása Kopernikusz napközpontú művének 1543-as megjelenése volt. A kortársakra gyakorolt hatás tekintetében azonban az 1572-es új csillag – amely az állócsillagok szférájában lobbant fel, világított, majd tűnt el másfél év múlva, tehát a világnak abban a tökéletes részében, ahol ilyesminek nem szabadott volna megtörténnie – jelentősebb volt, mint a lengyel kanonok műve, amely csak a későbbiekben vált annyira forradalmivá, mint amennyire ma tartjuk.

Ezt a hatást dokumentálja rendkívül kiterjedt forrásanyagot megmozgatva Farkas Gábor Farkas új könyve. A vizsgálat felöleli az európai kultúrkört és a korajújkori Magyarországot egyaránt. Minthogy a csillagászati jelenség nehezen volt értelmezhető az uralkodó tudományos felfogásban, és egyfajta sokkot jelentett a kor szakemberei számára, a szupernóva megfigyelései és a rá adott reflexiók is nagy számban születtek (minden bizonnyal ez a csillag szerepel a *Hamlet*ben is), széleskörű természettudományos vita bontakozott ki. Farkas Gábor részletesen megmutatja, hogy az új csillaghoz való viszonyulás korántsem egyszerűsödött a ptolemaioszi kozmosz elfogadásának vagy elutasításának kettősségére. Számos más lehetőség is nyitva volt, így például egyszerű isteni csodának minősíteni a szupernóvát, égi jelnek, amely egyediségében nem mond ellent a középkori kozmoszképnek, vagy ragaszkodni ahhoz, hogy mégiscsak légköri jelenségről, üstökőről van szó, amely valahogy elvesztette a csóvját, de a bolygók által kibocsátott fény koncentrációjának is lehetett tekinteni, amely az ég egy adott pontjáról tükröződik vissza.

A könyv alapvető módszertana a csillagászati jelenségre adott nagyszámú reakció szoros olvasata egy rendkívül alapos olvasástörténeti vizsgálattal – amin nem lepődhetünk meg, hiszen már a köszönetnyilvánításban is olvassuk, hogy a szerző Monok István tanítványa és munkatársa. Fennmaradt és rekonstruált könyvtárak alapján végigvesszük, hogy egy adott könyv kinek a tulajdonában lehetett meg a Kárpát-medencében, mennyi alapunk van feltételezni, hogy olvasta is, és milyen lapszéli megjegyzéseket tartalmaz. A filológiai vizsgálat önkéntelenül egyfajta mentalitástörténeti kísérletté válik, a sok forrást egymás mellé helyezve, a különféle valós vagy elképzelt csillagászati eseményekre adott

reakciókat, csillagászati, teológiai és asztrológiai értelmezéseket végignézve szépen kirajzolódik, milyen tudományos elméletek, hiedelmek, vallásos és politikai elképzelések foglalkoztatták a 16. és 17. század írástudó emberét. A szupernóva ürügyén betekintést nyerünk a kor értelmiségének mentalitásába, amelyre a megfigyelt jelenségek mellett a klasszikus műveltség is alapvető, ha nem alapvetőbb benyomást gyakorolt.

Az üstökösök megjelenése és a halo – fénycsapás – jelenségek észlelése hagyományosan összekapcsolódik természeti csapások, dőghalál, nagy hidegek beköszöntével. A könyv érdekes megfigyelése, hogyan írják felül az emlékezés törvényei az általunk elvárt megfigyeléseket: a kortársak gyakran említést sem tesznek olyan égi jelenségekről, amelyek életükben történtek, és amelyeket mi ma fontosnak tartunk, míg más – szerintünk meg sem történt – jelenségek pedig, amelyek számukra természeti csapásokkal vagy jelentős politikai eseményekkel kapcsolódtak össze, nagyon is nyomot hagytak a forrásokban. Ennek ékes példáját látjuk abban a mikrotörténelmi vizsgálatban, amelynek témája Báthory Zsigmond 1595-ös havasalföldi hadjáratának, egy baljós sas feltűnésének és egy – általunk ismeretlen eredetű – új csillag megjelenésének összekapcsolása. A szöveges forrásokat és a régi nyomtatványokban fennmaradt képi ábrázolásokat módszeresen végignézve látjuk, hogyan használja a fejedelmi és a jezsuita propaganda a klasszikus szerzőktől jól ismert toposzt, a jelentős politikai fordulatnak csillagászati vagy légköri eseményhez rendelését, és hogyan legitimálja ezáltal a fejedelem cselekedeteit. Így konstruálódik egy csillagászati megfigyelés.

A könyv számomra legérdekesebb fejezete Kopernikusz, Tycho Brahe és Kepler – tehát az új csillagászat – magyarországi recepcióját vizsgálja. Farkas Gábor először megmutatja milyen mértékben terjedtek Nyugat-Európában e három szerző könyvei (meglepő módon például Kopernikusz főműve sokkal szélesebb körű terjesztést élvezett, mint hagyományosan gondolni szokták, és mint Arthur Koestler híres könyvében, az *Alvajárókban* állítja), majd egyenként lenyomozza a Magyarországon fellelhető vagy valaha megvolt példányokat, és az ezekre adott reakciókat. E recepció – ahogy az „Összefogla-

lás” hangsúlyozza – nem terjedt túl egy nagyon szűk értelmiségi réteg érdeklődésén, és ezek egy része is antikvár könyvként vásárolta a három „világképváltó” csillagász könyveit. Battyány Boldizsár, Dudith András, Krasznai Ferenc és Zámbock János voltak talán csak azok, akik megjelenésüket nem sokkal követően szerezték be az asztronómiai könyveket. A széleskörű olvasmánytörténeti vizsgálat eredménye, hogy bár nem elhanyagolható mértékű a modern fizika hazai recepciója, a természettudományos főtekintély még a 17. század végéig is Arisztotelész marad.

A könyv a hatalmas mennyiségű és gazdagon dokumentált forrásjegyzet ellenére jól olvasható, élvezetes tanulmány, megjelenése a hazai tudománytörténet írás fontos eseménye. Ha megfogalmazhatok egyetlen kritikát, akkor azt emelném ki, hogy szívesen olvastam volna még részletesebben arról, mennyire tartja a szerző a feldolgozott anyag ismeretében periférikusnak/felzárkózásra képesnek a magyar fizikai és csillagászati tevékenységet. Bár Farkas Gábor röviden megválaszolja ezt a kérdést könyve végén, hosszabban is kíváncsi lettem volna milyen benyomást alakított ki a források vizsgálata során. A kötetet részletes függelék zárja, amelyben megtaláljuk a három nagy csillagász, Kopernikusz, Tycho és Kepler könyveinek magyarországi példányainak adatait, a 16. századi üstökösök észleléseinek listáját, valamint azt az ennél jelentősen hosszabb listát, amely kétséges – általunk nem azonosítható – égi vagy légköri jelenségek észleléseit tartalmazza.

LÁNG BENEDEK

Levélben értesítsen engem! Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról. Szerkesztette, a leveleket válogatta és sajtó alá rendezte Deák Eszter, Zvara Edina, Budapest, 2012, Kossuth Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 279 l.

Alapításának 210. évfordulójára ünnepi kiadvánnyal és kiállítással emlékezett a Nemzeti Könyvtár. A kötet közrebocsátásával régi adósságát törlesztette, amikor az alapítóhoz intézett köszönőlevelekből egy reprezentatív válogatást jelentetett meg. A kötetet kitűnő előszó vezeti